
Martti Hölsä

Oppia ikä kaikki

Taustaa

Väittelin yli 70-vuotiaana filosofian tohtoriksi Joensuun yliopistossa. Tapahtumaan tavallaan päättyi elämän pitkä oppikurssini.

Olin talvi- ja jatkosodan ajan koulupoika. Aloitin koulunkäynnin Savitaipaleen Valkolanmäen kansakoulussa. Mitään puhetta ei ollut kotona eikä koulussa hakeutumisesta oppikouluun. Tiedettiin koulupiiristä ainoastaan opettajan pojan käyvän oppikoulua Lappeenrannassa, mutta ollessani vuonna 1943 kansakoulun viidennellä luokalla kohdallani "sävähti". Pääsiäisen aikoihin sukulaistalon perhejuhlassa emme tuttavaperheen Ossi-pojan kanssa oikein viihtyneet sisällä vaan lähdimme pihalle hyppimään aidan päältä lumihankeen. Siinä hyppiessämme Ossi huudahti kerran, että "miepä pyrin oppikouluun!"

Tällöin asiasta ei vaihdettu sanaakaan, mutta kansakoulun kevätjuhlan jälkeen kotiin ehdittyäni Ossin hihkaisu palautui mieleen, ja itkua vääntäen rupesin vaatimaan, että minunkin pitää päästä oppikouluun. Vanhemmilleni vaatimus oli outo ja uusi, perheemme taloudellinen tilanne varsin vaatimaton eivätkä todistukseni numerotkaan olleet huippuluokkaa. Kuitenkin vanhempieni keskustelujen lopputuloksena pojan annettiin yrittää, ja parin päivän päästä lähdin äidin kanssa kävellen 13 kilometriä kirkonkylään, josta saimme papintodistuksen, ja pääsimme jatkaamaan täpötäydessä linja-autossa Lappeenrannan kaupunkiin.

Onnistuin sisäänpääsykokeissa. Aloitin koulunkäynnin Lappeenrannan lyseossa ja jatkoin sitä viidenteen luokkaan asti, jolloin vaikea sairaus esti opiskelun jatkumisen lukiossa. Tervehdyttyäni työskentelin harjoittelijana sähkötukuliikkeessä,

Joensuun yliopiston promootiossa elokuussa 2009 promovoiitiin kasvatustieteen tohtori Aatu Moilainen ja filosofian tohtori Martti Hölsä. KT Moilainen vasemalla, FT Hölsä oikealla, juhlavieraana prof. Martti T. Kuikka.

kunnes vuonna 1949 lähdin vapaaehtoisena suorittamaan asevelvollisuutta Ilmavoimien viestipataljoonassa Hämeenlinnassa sekä Reservinupseerikoulussa Haminassa.

Opetustyö alkoi kiinnostaa jo armeijassa olon aikana. Niinpä hakeuduinkin lukuvuodeksi hoitamaan epäpätevänä kansakoulun opettajan virkaa Kerimäen kunnassa. Kun sitten vuonna 1952 perustetussa Savonlinnan seminaarissa järjestettiin ensimmäiseksi jo opettajatyössä toimineille kansakoulunopettajiksi valmistava poikkeuskurssi, pääsin mukaan tähän koulutukseen ja valmistuin vuonna 1955. Savonlinnan opettajanvalmistuslaitos antoi vahvan tiedollisen perustan opetustyöhön. Poikkeuskurssilta löytyi myös elämäntoverini, ja ennen pitkää hakeuduimme Helsingin maalaiskunnan Rajakylän kansakouluun koulun johtajaksi sekä opettajaksi.

Mitä ilmeisimmin sain sysäyksen jatko-opintoihin Savonlinnan aikaiselta kurssitoveriltani Juhani Karvoselta, joka meillä käydessään vuonna 1960 kertoi suorittavansa lukioluokkia yksityisopiskelijana. Sittemmin hän jatkoi opintoja Jyväskylän yliopistossa, väitteli tohtoriksi ja toimi ennen varhaista poismenoaan kasvatustieteen professorina Turun yliopistossa.

Suoritin opetustyön ohessa ylioppilastutkinnon Kulosaaren yhteiskoulussa vuonna 1963 ja humanististen tieteiden kandidaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa vuonna 1968 pääaineena yleinen historia sekä sivuaineina Suomen historia, kasvatustiede, psykologia ja sosiologia. Tavoitteenani oli jatkaa erityisesti historian opintoja. Siirryttyäni vuonna 1970 opetushallintoon ensin Helsingin maalaiskunnan koulusuunnittelijaksi ja vuonna 1972 Vantaan kauppalan, sittemmin kaupungin koulutoimen johtajaksi työ vei mukanaan. Voimakkaan väestönkasvun sekä peruskoulu- ja keskiasteen uudistuksen tuomat haasteet merkitsivät työntäyteisiä vuosikymmeniä Vantaan kaupungin koulutoimessa. Lisäopiskeluun työn ohessa ei ollut mahdollisuutta.

Tutkimustyöhön

Jäin työelämästä vapaalle 1990-luvun puolivälissä. Tällöin kiinnostuin sotalapsiasiasta, mistä julkaistua tietoa vielä siihen aikaan oli varsin vähän.

Niinpä ryhdyimme Vantaan Pohjola-Norden -yhdistyksessä yhteistyössä Vantaan lukiolaisten kanssa keräämään haastattelu- ja muistitietoa sotalapsina Ruotsissa ja Tanskassa olleilta vantaalaisilta. Ajankohta oli jo otollinen projektille. Entiset sotalapset halusivat kertoa kokemuksiaan tästä lapsuusvaiheestaan sekä sen merkityksestä heidän elämässään. Työn tuloksena valmistui vuonna 1996 Leila Lehtirannan toimittama 240 sivun laajuinen *Matkalla kodista kotiin. Sotalapset muistelevat* -teos, josta yhdistys julkaisi kaksi painosta.

Sotalapsiprojektin aikana minua alkoi askarruttaa, minkälaisia kokemuksia kouluikäisillä neuvostokarjalaisilla lapsilla ja varhaisnuorilla oli vastaavasti jatkosodan aikana suomalaisten miehittämässä Itä-Karjalassa. Olin tutustunut Joensuun yliopiston dosentti Antti Laineen vuonna 1982 julkaistuun väitöskirjaan *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941-1944* sekä eräisiin muihin jatkosodan ajan Itä-Karjalaa käsitteleviin julkaisuihin. Sain hyvän yleiskuvan miehitysajasta, mutta henkilötason kuvauksia sotalapsien tapaan oli niukasti käytettävissä.

Hieman lisävalaistusta asiaan tuli kulttuurimatalla Neuvosto-Karjalaan 1990-luvun alussa, jolloin minulla oli mahdollisuus keskustella jo perestroikan hengessä paikallisen väestön kanssa myös sodan ajan kokemuksista. Mutta karjalaislasten ja -varhaisnuorten kokemusmaailma avautui vasta sitten, kun sain yhteyden joensuulaiseen ortodoksirovasti Erkki Piiraiseen, joka oli toiminut jatkosodan aikana lukuvuoden 1943-1944 Äänislinnan Yhteislyseon ortodoksiuskonnon opettajana. Hänelle alkoi tulla 1990-luvun alkuvuosina kirjeitä entisiltä oppilailtaan, joista muutamia hän kävikin tapaamassa. Piiraista kiinnosti, voisiko joku lähteä haastattelemaan näitä henkilöitä hänen kanssaan Venäjän Karjalaan. Osoitteitakin oli jo runsaasti.

Erkki Piirainen hyväksyi minut haastattelijaksi tohmajärveläisten opettajaystäväieni Yrjö Vuorisen ja Seppo Luukkaan suosituksesta. Niinpä me neljään mieheen teimme kesällä 1996 ensimmäisen haastattelumatkan muutamille paikkakunnille Venäjän Karjalassa. Isä-Erkin karisman avulla karjalaiskotien ovet avautuivat samoin kuin asukkaiden halu muistelemiseen. Saimme uusia osoitteita, ja tein eri kokoonpanoissa kymmenkunta haastattelumatkaa eri puolille Venäjän Karjalaa vuosina 1996-2004.

Näillä matkoilla haastattelimme ensiksi Äänislinnan Yhteislyseota käyneitä, sitten suomalaisissa kansakouluissa opetusta saaneita sekä myös Suomessa Itä-Karjalan sotilashallinnon opettajaleirillä, kansanopistoissa ja ammattikouluissa opiskelleita itäkarjalaisia.

Sittemmin haastatteluohjelmaani tulivat jatkosodan aikana Itä-Karjalassa toimineet suomalaiset kansa- ja oppikoulunopettajat, opettajaleirillä toimineet opettajat sekä myös eräät jatkosodan päätyttyä Suomeen jääneet itäkarjalaiset.

Vastuu miehitysalueelle jääneen noin 80.000 suomensukuisen väestön suomalaistamisesta kuului Itä-Karjalan sotilashallinto-esikunnan valistusosastolle, jonka alaisuudessa marraskuussa 1941 alkanut kansakouluopetus laajeni siten, että lukuvuonna 1943-1944 Itä-Karjalassa toimi 112 kansakoulua. Lähes kaikki, hieman alle 10 000 oppivelvollisuusikäistä suomenheimoista lasta ja varhaisnuorta oli kouluopetuksen piirissä yli 330 suomalaisen kansakoulunopettajan johdolla. Oppikoulun, Äänislinnan Yhteislyseon I-III luokilla oli noin 180 oppilasta. Suomessa opiskeli jatkosodan aikana yli 1 000 karjalaisnuorta ja -aikuista.

Haastatteluihin, Sota-arkiston asiakirjoihin sekä ajanjaksoa tarkastelleisiin muihin painettuihin lähteisiin perustuen osin kirjoitin ja toimitin vuonna 1997 *Valkoiset sivut eli suomalainen oppikoulu Itä-Karjalassa. Äänislinnan Yhteislyseo 1942-1944* sekä kirjoitin julkaisut *Itäkarjalaisopettajia Suomessa jatkosodan aikana* vuonna 2000 ja *Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalassa 1941-1944* kaksi vuotta myöhemmin.

Sitten minusta tuli tohtori

Jotenkin mieltäni jäi painamaan, että maisterin tutkinto oli jäänyt "kalkkiviivoilla" hieman vajaaksi siirryttyäni Vantaan kaupungin koululaitoksen hallintotehtäviin. Tiedusteltuani vuonna 2002 Helsingin yliopiston historianlaitokselta mahdollisuutta täydentää opin-tojani sain myönteisen vastauksen. Kiitollisena ohjaajilleni profes-soreille Markku Kuismalle ja Markku Peltoselle heidän antamastaan tuesta suoritin vaaditut tentit ja arvosanat. Filosofian maisterin tutkintoni valmistui yliopiston kevätlukukauden 2003 päättyessä.

Pidin julkaistuihin kirjoihin sekä haastattelukokemuksiini pe-

rustuen useita esitelmiä etenkin varttuneen väen tilaisuuksissa, yleisradiossa ja kerran myös MTV-Akatemia-ohjelmasarjassa. Kuulijoiden palautteesta huomasin, että aihe ei ollut heille kovinkaan tuttu. Monet haastatteleman Itä-Karjalassa toimineet opettajat puolestaan kertoivat sodan jälkeen varmuuden vuoksi vaienneensa asiasta puhumattakaan suomalaista koulua käyneistä neuvostokarjalaisista, joille siitä ajasta muisteleminen oli ollut mahdollista vain täysin luotettavassa seurassa.

Syksyllä 2003 hain ja pääsin historian jatko-opiskelijaksi Joensuun yliopistoon. Sysäyksen ja tuen hankkeelleni sain rohkaisevista keskusteluista Suomen Kouluhistoriallisen Seuran esimiehen, professori Martti T. Kuikan kanssa kuten myös emeritusprofessori Kalevi Tammiselta, entiseltä lehtoriltani Savonlinnan ajoilta.

Väitöskirjatyöni tavoitteeksi tuli osaltaan tuoda jatkosodan ajan Itä-Karjalan miehitysalueelle jääneiden oppivelvollisuusikäisten karjalaislasten ja -nuorten silloinen koulunkäynti- ja elämäntilanne historian tutkimuksen piiriin lapset ja sota-temaan liittyen. Tutkimukseni pääkysymys oli, miten sotilashallinnon kansakoulunopettajille määräämät oppivelvollisia karjalaisia koskeneet kasvatustyön tavoitteet sekä muut valistustehtävät välittyivät kansakouluun ja millä tavoin ne toteutuivat opettajien työssä sotilashallinnon edellyttämällä tavalla.

Paikallistason tutkimuskohteenani oli aunukselainen Suurselän kansakoulupiiri, joka asukkaineen edusti tyypillistä karjalaista pienyhteisöä. Suurselän kansakoulun, opettajien työn sekä paikallisen väestön lähitarkastelu pienyhteisössään liitti tutkimuksen mikrohistorialliseen traditioon yhdistäen samalla koulupiirin miehitetyn Itä-Karjalan historiaan. Miehitysalue makrotasona edusti sodan historiaa ja koulupiiri osaltaan ihmisten historiaa.

Työni kannalta suuri puute sotilashallinnon lähdeaineistossa oli Itä-Karjalan kansakoulujen arkistotietojen vähäisyys. Vain neljäsosalta kouluja oli tallentunut asiakirjoja Sota-arkistoon ja

Vanhan tradition mukaan väitöstilaisuuteen tulevat peräkkäin väittelijä, kustos ja vastaväittäjä. Ehdessä Martti Hölsä ja hänen takanaan prof. Tapio Hämynen ja prof. Martti T. Kuikka.

nekin vajaan lukuisina. Myös Suurselän koulun arkisto oli kadonneiden joukossa, mutta käyttöön saamani koulun johtaja-opettajana toimineen luutnantti Arvi Tolvasen päiväkirjatyyppiset kirjeet, noin 800 kirjearkkia, yhdessä hänen muun kirjallisen aineistonsa kanssa sisälsivät tarkkoja huomioita kansakoulussa tehdystä opetus- ja valistustyöstä sekä karjalaisen kyläyhteisön elämästä ja mielialoista miehitysajalta.

Joensuun yliopiston etäopiskelijana arvostin erityisesti tutkimustyöni alkuvaiheessa professori Antero Heikkisen rohkaisevaa kannustusta sekä asiantuntevia neuvoja samoin kuin professori Tapio Hämynen tukea työni edetessä. Jatkosodan ajan Itä-Karjalan tapahtumien asiantuntijan ja väitöstyöni ohjaajan, dosentti Antti Laineen kanssa käymäni monet neuvottelut olivat tutkimuksen aihealueen ja sisällön kannalta tärkeitä.

Joensuun yliopiston Yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunnan myöntettyä väittelyluvan sekä määrättyä väitöstilaisuuden

Vastaväittäjä lukee loppulausuntoaan ja väittelijä kuuntelee seisaallaan, mutta kustos seuraa tilannetta istuallaan.

vastaväittäjäksi professori (emeritus) Martti T. Kuikan ja kustokseksi professori Tapio Hämysen väitös pidettiin 3.11.2006.

Olin sadas Joensuun yliopistosta humanistisilta aloilta valmistuva tohtori. Väitöstilaisuus, saman päivän iltana pidetty karonkka sekä sitten vielä elokuun lopulla 2009 järjestetty Joensuun yliopiston promootio tohtoriksi juhlallisin menoin julistamisineen tavallaan kruunasivat vaiherikkaan opintieni.

Kirjoittajan esittely:

Nimi: Martti Hölsä, , s. 1931

Ammatti ja arvo: koulutustoimen johtaja, kouluneuvos

Väitös: 3.11.2006 Joensuussa

Vastaväittäjä: prof. Martti T. Kuikka

Kustos: prof. Tapio Hämynen

Väitöskirja: *On uuden huomenen saava. Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalan sotilashallinnon kasvatustavoitteiden toteuttajana miehitysajan aunukselaiskylässä 1941-1944.*

Tutkinnon jälkeinen tutkimustyö: Aihealueeseen liittyneitä artikkeleita. Valmisteilla Vantaan kaupungin peruskoulun historiikki.